

ETTEKANDEPÄEV USUNDIURIMISEST ARHEOLOOGIAS**Ester Oras ja Tõnno Jonuks**

Ester Oras, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Lossi 3, 51003 Tartu, Eesti; ester.oras@ut.ee
Tõnno Jonuks, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, Eesti; tonno@folklore.ee

Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi arheoloogiateemaline ettekandepäev 14.12.2009, Tartu

Viimase kümnendi jooksul on usundiuurimine Eesti arheoloogias muutunud üheks oluliseks teemaks, mis köidab erineva taustaga uurijaid üha rohkem. Mõningate mõõndustega võiks isegi väita, et religiooni puudutavad ühel või teisel moel pea kõik vähegi mahukamad uurimused. Üheks oluliseks verstapostiks võib ilmselt pidada Valter Langi esseed kultuurmaastikust ja selle mõtestamisest religiooni kaudu (Lang 1999a), millele järgnes Eesti kontekstis veel paraku erandliku näitena ka laiemal kõlapinnaga diskussioon (Kulmar 1999; Lang 1999b; Lehari 1999; Valk 1999).

Aja jooksul on usundiuurimine hargnenud mitmesse erinevasse suunda. Neist on arheoloogide jaoks kahtlemata olulisim matmiskommete ja surmakultuuriga seonduv (Valk 2001; Mägi 2002; Mandel 2003), kuid ilmunud on üldteoreetilisemaid käsitlusigi (Jonuks 2005; 2009a). Oluliseks teemaks on looduslikud pühapaigad (näiteks Valk 2004; Jonuks 2007; Valk 2007; Jonuks 2009b; Valk 2009), millest on selgemalt kujunemas interdistsiplinaarne uurimisvaldkond (näiteks Kaasik & Valk 2007). Viimastest teemast on välja arenenud ka rahvusvaheline konverentsiseeria “Holy Places in the Baltic Sea Region” (konverentsid 2007 Tartus, 2008 Kernavès, 2009 Turaidas, 2010 Turus), ühendamiseks pühapaikadega tegelevaid uurijaid Läänemere ruumis laiemalt. Teadusharudevahelist koostööd võib märgata ka religiooniuurimises üldisemalt. Näiteks 2008. aastal Taevaskojas toimunud üliõpilaste kevadkool “Materiaalne kultuur. Rituaal. Tõlgendus” tõi kokku arheoloogid ja usundiloolased, et ühistel teemadel pikemalt arutleda (vt Oras & Mander 2008). Lisades nimetatuile veel arvukad konverentsiettekanded, seminarirutelud ja kaitstud bakalaureuse- ning magistritööd, on selge, et religioon on Eesti arheoloogias kõike muud kui marginaalne uurimisvaldkond.

14. detsembril 2009 toimus Tartus Eesti Akadeemilises Usundiloo Seltsis arheoloogiateemaline ettekandepäev. Selle eesmärgiks oli arheoloogide soov astuda dialoogi teiste usundiuurimisega tegelevate teadusharudega. Kavas olnud kuus ettekannet, mis hõlmasid religiooniuurimuslikke lähenemisi kiviajast uusajani, olid mõeldud ennekõike tutvustama uurijatele “väljast” neid teemasid, millega Eesti arheoloogid usundi vallas tegelevad. Päeva laiemaks eesmärgiks oli suurendada interdistsiplinaarset arutluspinda ja leida ühiseid kokkupuutepunkte.

Päeva esimese ettekande pidas **Tõnno Jonuks** teemal “Muutuv ja muutumatu muinasusund”. Hiljuti kaitstud doktoriväitekirjal põhinev ettekanne rõhutas religiooni pikaajaliste käsitluste puhul kaht olulist aspekti. Esiteks: religioon on paljude usufenomenide kogum, mis ühel ajaperioodil

moodustab tervikliku pildi ja kus erinevad fenomenid omavahel suhestuvad. Teiseks: selline fenomenide tervikpilt ei ole staatiline, vaid pidevalt muutuv ja kohanev erinevate ümbritsevate kontekstidega (majandus, ühiskond jne).

Ester Oras peatus oma ettekandes “Kalmeaaretest Eestis keskmisel ja nooremal rauaajal” kalmeaaretel kui eraldiseisval peitvarade fenomenil. Esineja püüdis välja tuua võimalikke kriteeriume, mille alusel kalmeaardeid kui hauapanustest eraldiseisvaid varapeiteid tuvastada. Samuti toodi erinevaid näiteid kalmeaaretena tõlgendatavatest esemekomplektidest nii keskmisest kui nooremast rauaajast. Ettekande teine osa keskendus esitatud näidete detailsematele interpretatsioonidele, mis ulatusid kenotaafidest ja teispoelse elu kindlustamisest esivanemate kultuse kui ka lihtsalt vara hoiustamisvõimalusteni.

Päeva esimese osa viimase ettekande “Kenotaafist Tamula kiviaja kalmistul: ühe esemekompleksi tõlgendus” pidas **Mari Lõhmus**. Selles tutvustas ta Tamula kalmistu üht eripärast leiukompleksi, mis sisaldas kompaktselt koos paiknenud seitset merevaikripatsit, luust pistoda ja luuteravikku ning kümnekonda loomahambast ripatsit. Käsitledes erinevaid varasemaid seisukohti, toetas Lõhmus leiukogumi kenotaafina tõlgendamist. Viimase tõestuseks osutas ta nii kompleksi leiukohale (kalmistu keskel), koostisele (sarnaseid esemeid leiti hauapanustena samal kalmistul mitmes matuses) ja üldisemale kultuurilis-religioossele kontekstile, mis kenotaafe ei välista, vaid võib teatavas situatsioonis vastavat matmiskombestikku hoopis soosida.

Ettekandepäeva teise osa avakõnelejaks oli **Marge Konsa**, kelle teemakäsitlus “Ornamenteeritud mängunupud Salme muinaslaevast” oli valminud koostöös Tõnno Jonuksi, Liina Maldre ja Kristjan Sisaga. Salme muinaslaevaleid (vt lähemalt ka Konsa jt 2009) on kahtlemata üks Eesti viimase aja huvipakkuvamaid arheoloogiaobjekte. Laevamatuse hauapanusteks olid teiste seas luust mängunupud, mille hulgas leidis ka ornamenteeritud näiteid. Konsa tutvustas ettekandes nii mängu tõenäolist ülesehitust kui selle reeglistikku ja juhtis tähelepanu ka osa nuppe kaunistanud ornamentidele, mille hulgas oli nii inim- kui loomafiguure. Üksikasjalikumad tõlgendused sellest, mida ja miks on nuppudel kujutatud ning missugune võiks olla kujutiste seos laevamatuses olnud isikute usundiliste kujutelmadega, ootavad tulevikus pikemat arutlust.

Äärmiselt huvipakkuvaks oli **Heiki Valgu** ettekanne “Lõuna-Eesti katolikuagestest maakabelitest”. Selles esitas Valk maakabelitega seotud ajalooliste, arheoloogiliste, kohapärimuslike ja folkloorsete allikate põhianalüüsi, andes sealjuures ülevaate Lõuna-Eesti maakabelite levikust ning kasutusajast. Maakabelid kui pühakute kultuskohad on tema sõnul tihedas seoses eelkõige matmispaikadega ja nende aktiivsed rajamis- ning kasutusajad näivad arheoloogiliste andmete põhjal korreleeruvat oluliste ajalooliste sündmustega, nagu sõjad, näljahädad, epideemiad. Viimasele näivad viitavat Setu maakabelite dendrokronoloogilised dateeringud, aga ka ohvrimüntide ajaline jaotumine. Nagu ettekandest ilmnes, polnud mündid kindlasti ainukesed ohverdatud esemed ja tõenäoliselt on suur hulk maakabelitele tunnuslikke esemeid-objekte valmistatud just orgaanilisest materjalist ning seetõttu on need aja jooksul hävinud. Viimane omakorda rõhutabki vajadust tegelda maakabelite fenomeni uurimisel väga erinevate allikaliikidega, sidudes kohapärimuslikke, folkloorseid, etnograafilisi ja ajaloolisi materjale arheoloogilise leiuainesega.

Ettekandepäeva viimane esineja oli **Kristiina Johanson**, kes kõneles teemal “Minevik minevikus: näiteid Eesti arheoloogilisest materjalist”. Johanson peatus arheoloogilises leiumaterjalis ilmneva taaskasutuse teemadel, seda nii esemete kui muististe tasandil. Muuhulgas tõi ta välja uurimisvaldkonna kitsaskohad, mis johtuvad osalt taaskasutuse võimaluse mitteteadvustamisest varasemates uurimustes ja vastavas dokumentatsioonis, osalt aga ka juba toimunud välitööde metoodika vajakajäämistest. Üllatav oli tõdemus, et senise analüüsi põhjal võib sekundaarset kasutamist tuvastada koguni kümnendikul uuritud muististest, kusjuures taaskasutuse esinemise tõenäosus on otseses seoses uuritud ala suurusega. See tulemus tõstab selgelt esile taaskasutust rõhutava lähenemisviisi vajalikkuse, rääkimata teema uudsusest Eesti arheoloogias. Konkreetseteks näideteks olid Johanson ettekandes üksikesemete eriaegsetes muististes esinemise kõrval kalmete taaskasutus järeelmatuste näol, paiga taaskasutus erifunktsiooniliste muististe rajamisel ja üksikesemete taas-

kasutus. Esitatud näitematerjalile lisandus teoreetilisemat laadi arutlus mineviku tunnetusest ja tähtsustamisest minevikus, esemete taaskasutuse võimalikest põhjustest ning eesmärkidest. Johanson arvates seostuvad objektide taaskasutusala paljuski esivanemate austamise ja nendega seotud rituaalidega, aga ka ideoloogiliste põhjuste ning maagiaga. Seega on taaskasutatud esemete ja muististe analüüs järjekordne ning kahtlemata äärmiselt tänuväärne lisandus mineviku usundi uurimise temaatikasse.

Arheoloogiateemalise ettekandepäeva korraldamise idee oli tutvustada mõningaid Eesti arheoloogide usunditeemalisi uurimusi laiemale publikule, et teha nähtavaks arheoloogide jaoks aktuaalsed usundiga seostuvad küsimused. Korraldajad hellitavad lootust, et ehk õnnestus püstitatud eesmärk kas või teatud määral täita ja lisaks eeltoodud ettekannete lühiülevaadetele on Eesti arheoloogia-kirjanduses peagi oodata mitmeid uusi interdistsiplinaarse suunitlusega usundiuurimuslikke teemaarendusi.

Tänuavaldus

Uuringut toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus). Autorid tänavad kõiki esinejaid ja Eesti Akadeemilist Usundiloo Seltsi.

Kasutatud kirjandus

- Jonuks, T.** 2005. Archaeology of religion – possibilities and prospects. – EJA, 9: 1, 32–59.
- Jonuks, T.** 2007. Holy groves in Estonian religion. – EJA, 11: 1, 3–35.
- Jonuks, T.** 2009a. Eesti muinasusund. (Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis, 2.) Tartu.
- Jonuks, T.** 2009b. Hiis sites in the research history of Estonian sacred places. – Electronic Journal of Folklore, 42, 23–44.
- Kaasik, A. & Valk, H.** (toim). 2007. Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. (Õpetatud Eesti Seltsi toimetised, 36.) Tartu.
- Konsa, M., Allmäe, R., Maldre, L. & Vassiljev, J.** 2009. Rescue excavations of a Vendel Era boat-grave in Salme, Saaremaa. – AVE, 53–64.
- Kulmar, T.** 1999. Kultuurmaastikku luues ehk kuidas esiaja inimene ikkagi mõtles. – EAA, 3: 2, 162–164.
- Lang, V.** 1999a. Kultuurmaastikku luues. Essee maastiku religioosest ja sümboliseeritud korraldusest. – EAA, 3: 1, 63–85.
- Lang, V.** 1999b. Kultuurmaastik ja arheoloogia: vastus kommentaaridele. – EAA, 3: 2, 170–174.
- Lehari, K.** 1999. Kultuurmaastiku uurimisest. – EAA, 3: 2, 160–161.
- Mandel, M.** 2003. Läänemaa 5.–13. sajandi kalmed. (Töid ajaloo alalt, 5.) Eesti Ajaloomuuseum, Tallinn.
- Mägi, M.** 2002. At the Crossroads of Space and Time. Graves, Changing Society and Ideology on Saaremaa (Õsel), 9th–13th Centuries AD. (CCC papers, 6.) Ajaloo Instituut, Tallinn, Center of Baltic Studies, Gotland.
- Oras, E. & Mander, E.** 2008. Materiaalne kultuur. Rituaal. Tõlgendus. – EJA, 12: 1, 51–56.
- Valk, H.** 1999. Maastikust, muististest ja mõtteviisist. – EAA, 3: 2, 165–169.
- Valk, H.** 2001. Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. (CCC papers, 3.) Visby.
- Valk, H.** 2004. Christian and Non-Christian holy sites in Medieval Estonia: A reflection of ecclesiastical attitudes towards popular religion. – The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages. Toim J. Staeker. Almqvist & Wiksell International, Lund, 299–310.
- Valk, H.** 2007. Choosing holy places. – Journal of Roman Archaeology, 67: 1, 201–212.
- Valk, H.** 2009. Sacred natural places of Estonia: regional aspects. – Electronic Journal of Folklore, 42, 45–66.